

VEDR. "FREDERIK WIIS" SOM MÅNEDENS HISTORIE

Jeg har forsøgt at samle informationer om min oldefar, Frederik Wiis, der levede fra 1834 til 1915. Oplysningerne har jeg samlet i en beretning i 7 kapitler, samt forord og en afslutning i et "tilbageblik".

Det har ikke været helt let, og de femten år han tilbragte i Amerika ved jeg stort set ingenting om, så meget af det 10 sider lange kapitel om Amerika er antagelser og formodninger, støttet på de små bidder af information, der er dukket op.

Breve, dokumenter, endsige billeder af ham, har jeg ikke haft noget af, og har derfor ikke kunne støtte mig til. Så beretningen er baseret på det, som jeg har kunnet finde på internettet og i Rigsarkivet.

Jeg vil derfor blive meget taknemmelig, hvis der blandt læserne af "Månedens historie" skulle være nogle, der måske kunne bidrage: Påpege mangler eller ting, jeg har misforstået, eller måske ligefrem bidrage med nye faktuelle oplysninger. Eller bare kommentarer om godt eller skidt. Det ville glæde mig meget.

Min email er: arntwiis@gmail.com

Her er kapiteloverskrifterne. Kapitlerne vil - efter Lars Rosenfeldts afgørelse – efterhånden vil blive bragt som månedens historie på Læsø Museumsforenings hjemmeside.

1. FORORD (1 side)
2. OPVÆKST (5 sider)
3. HYRERNE (35 sider)
4. EJENDOMMEN (7 sider)
5. AMERIKA (10 sider)
6. SØSKENDE (8 sider)
7. FAMILIEN (11 sider)
8. ØEN (14 sider)
9. TILBAGEBLIKKET (2 sider)

Mangelen på information om personen, Frederik Wiis, har jeg forsøgt at kompensere lidt på ved hjælp af oplysninger om de omgivelser – blandt andet om skibene – som han har ageret i. Forhåbentlig vil I synes, at det er læseværdigt, og måske endda ligefrem en lille smule spændende

Med venlig hilsen
Arnt

Frederik Wiis

1834 – 1915

...en vax Læsøboer

En beretning om min oldefar

Arnt Jerup Wiis

1. FORORD

"Kaptajnen"- det skulle være sådan, han blev betegnet i daglig tale i Byrum.

Kaptajnen er min oldefar, Søren Frederik Christian Julius Pedersen Wiis (1834 – 1915). For nemheds skyld vil han blive kaldt Frederik Wiis i det følgende. Det er også det navn, han for det meste bliver kaldt i de kilder, hvor man kan støde på ham. Desværre er der ikke så frygteligt mange af dem. Men i flere af dem er han da også benævnt kaptajn eller forhenværende skibsfører.

Hvor Frederik Wiis havde været skipper og hvad det var for et skib eller skibe, han førte, har det derimod været meget vanskeligere - for ikke at sige umuligt - at finde frem til. Bortset fra hans periode i Amerika, og dermed den periode hvor han skulle have været kaptajn eller skibsfører, er dog muligt i store træk at beskrive hans sømandskarriere og levnedsløb. Det vil det følgende være et forsøg på. Nogle steder kan kilderne være lidt "tynde", og der må jeg så ud i antagelser og formodninger i beskrivelsen. Hvor det er tilfældet, håber jeg, at det fremgår tilstrækkeligt tydeligt.

Det klassiske forløb for en læsødreng i 1800-tallet var nogenlunde således: Til søs i de unge år, og hjem til øen i en mere moden alder, gifte sig og blive bofast på en lille ejendom, drive lidt fiskeri, indgå i et bjerningslav og deltage ved strandinger, og vel også hjælpe ved den smule landbrug, der kunne være. Det blev ikke helt Frederik Wiis' skabelon for livet. Først og fremmest var han ældre, end det var almindeligt, da han kom hjem og siden blev gift. Han var 53 år gammel, da han giftede sig med min oldemor, den 25 år yngre Madsine Kathrine Madsen. For den andet ser det ud til, at han virkelig bestræbte sig på at blive fuldtids landmand, da han endelig var kommet så vidt. Det var heller ikke ganske almindeligt på Læsø. Men netop i den sidste fjerdedel af 1800-tallet skete der en voldsom udvikling af landbruget i Danmark og af samfundet i det hele taget. Den udvikling kom også til Læsø, hvor det gammeldags sømandskonelandbrug lidt efter lidt forsvandt.

Jeg har tilbragt utallige timer sammen med min bedstefar, Robert Wiis (1891-1976). Men han talte aldrig om sin far, og desværre spurgte jeg heller ikke. Med årene blev jeg selv mere nysgerrig efter at vide mere om "kaptajnen". Egentlig undrede det mig også, at der ikke var flere på Læsø, der hed Wiis. Så på et tidspunkt begyndte jeg at samle på oplysninger om min oldefar og familien. Så vidt jeg ved, har de ikke selv efterladt sig noget, hverken beretninger, breve eller billeder.

Min beretning baserer sig derfor i hovedsagen på det, man kan kalde sekundære kilder. Dem har jeg så fundet en del af, og det er oplysningerne derfra, som jeg har forsøgt at samle i en beskrivelse af min oldefars liv og levned. Men helt tæt på personen, Søren Frederik Christian Julius Pedersen Wiis, har det ikke været muligt at komme, og måske kan man spørge, hvordan det også næsten skulle være muligt med en person med et så langt navn.

Arnt Jerup Wiis

Farstrup, september 2025

2. OPVÆKSTEN

Søren Frederik Christian Julius Pedersen Wiis blev født den 21. maj, 1834. For nemheds skyld vil han i det efterfølgende bare blive kaldt Frederik Wiis. Det var også det navn, som eftertiden for det meste brugte om ham. Den lille nye læsøboer blev imidlertid syg med kighoste, inden han overhovedet havde fået et navn. Og åbenbart udviklede kighosten sig på en måde, så det blev nødvendigt at lade ham døbe hjemme. Det skete den 18. juli, da han var et par måneder gammel. En månedstid senere var han heldigvis frisk nok til, at dåbshandlingen kunne gentages i kirken. Fadderne var præsten, pastor Jantzen, skolelærer og kirkesanger Palmer fra Vesterø, styrmand Mads Erlandsen Smith, Madam Hjort og hendes datter, jomfru Karoline Hjorth. Det var ikke toppen af den byrumske samfund, men det var så tæt ved som skolelærer og kirkesanger i Byrum, Peder Nielsen Wiis nu kunne komme.

Hvem Frederik havde fået sit lange navn efter ved vi ikke, selvom Pedersen Wiis utvivlsomt er efter faren. Skolelærer og kirkesanger Wiis kunne godt finde på at navngive sine børn efter folk han kendte eller måske så op til, eller som stod ham nær. Således blev Frederiks lillebror, der blev født året efter i august 1835, opkaldt efter distriktskirurgen på Læsø: Christian Israel Kønig. Christian Israel Kønig havde virket på Læsø i 31 år, da han døde som 59-årig sidst på året 1834. Frederik Wiis blev vaccineret af doktor Kønig den 9. september, 1834. Det kan have været Kønigs sidste lægehandling i Wiis-familien. Man kan også forestille sig, at Kønig har bistået i forbindelse med Frederiks kighoste tidligere på sommeren, og måske især i forbindelse med skolelærers Wiis' første kones, Hanna Henriette Neuchs' sygdom og død i det tidlige forår 1828. Da Hanna Henriette døde stod Byrums skolelærer tilbage med 6 uforsørgede børn. Den yngste, en lille pige, var da kun 5 måneder gammel. Desværre overlevede hun kun sin mor med 13½ måned.

I september 1829 giftede Peder Nielsen Wiis sig så med Gjertrud Høllet Bach. Derved han fik sig en kone og hans fem levende børn en mor. Og ikke nok med det: De fik også et helt nyt hjem og nyt sted at bo, som var en stor forbedring fra skolelærerboligen. Gjertrud ejede nemlig stedet nr. 95, senere matrikel 98, i dag Kokvadvej 3, som blev familiens bolig i de næste langt over hundrede år. Og langt at flytte var der ikke, kun et par hundrede meter. Så på den måde havde alt flasket sig for skolelærer Wiis. Og ikke nok med det, da Frederik blev født i maj 1834, havde han allerede 3 helsøskende, foruden de fem halvsøskende.

*Gården, som Poul Bach i 1824 købte til sin datter Gertrud Høllet Bach og som endte med at blive rammen om familiens Wiis' liv fra 1829 og de næste mere end hundrede år.
Bemærk vippebrønden på marken. I baggrunden mod syd markerne og længere ude de vidtstrakte rønnerenge, hvor børnene i sommerhalvåret måtte vogte får og køer.
Udsnit af foto taget fra Thorvald Hansens tårn i Byrum. Formentlig omkring 1925.*

I virkeligheden var Peder Nielsen Wiis slet ikke skolelærer. Hans kvalifikationer var en styrmandseksamen. Han var kommet til Læsø den 19. marts, 1810, hvor han strandede på Nordvestrevet med jagten "Margrethe Dideriche". Jagten, som han var skipper på, var på vej til Norge med havre. De 4 mand ombord bjergede sig i land. Og i løbet af foråret og sommeren opholdt han sig på Læsø i forbindelsen med afviklingen af salget af strandingsgodset fra den

strandede jagt. Her må den 23-årige Peder Nielsen Wiis have fået et godt øje til tolder Neuchs 17-årige datter, Hanna Henriette. Fire år senere blev de gift i Garnisonskirken i København. I 1817 flyttede de så til Læsø, hvor Peter Nielsen Wiis blev konstitueret som skolelærer og kirkesanger. Den manglende skolelæreruddannelse betød, at han først blev fast ansat i 1831. Men da var det allerede tre år siden, at Hanna Henriette var død.

Med de mange børn i hjemmet var det ikke altid let for skolelærerfamilien at få enderne til at nå sammen. En del af skolelærerlønnen faldt desuden i naturalier, hvad der ikke gjorde sagen bedre.

Peder Nielsens Wiis' to hustruer og deres børn:

<u>Hanna Henriette Neuchs (1793-1828):</u>	<u>Gjertrud Høllet Bach (1793-1885)</u>
<i>Hanna Rebekka Wiis (1815-1888)</i>	<i>Gertrud Høllet Henriette Wiis (1829-1881)</i>
<i>Petrine Marie Wiis (1817-1887)</i>	<i>Poul Bach Pedersen Wiis (1831-1900)</i>
<i>Niels Christopher Pedersen Wiis (1819-1885)</i>	<i>Kirstine Elisabeth Wiis (1832-1896)</i>
<i>Henrik Anthon Nikolaj Dølner Wiis (1822-1857)</i>	<i>Søren Frederik Christian Julius Pedersen Wiis (1834-1915)</i>
<i>Hans Peder Pedersen Wiis (1825-1903)</i>	<i>Christian Israel Kønig Pedersen (1835-1887)</i>
<i>Charlotte Sophie Dorthea Wiis (1827-1829)</i>	

Selv om det var specificeret hvad, hvor meget og hvornår, beboerne skulle levere deres del af skolelærerens løn, var det et vanskeligt system, for - som man sagde - "...indkomsten er som degnen omgås sine sognemænd". Men Peder Nielsen Wiis synes at have mingeleret sig igennem, og der er ikke fundet nogle klagebreve over ham. Men da hans næst yngste søn, Frederik, var i konfirmationsalderen, var det begyndt at knibe for faren i skolen. Dels var Peder Nielsen Wiis nu i tresårsalderen, og havde fået problemer med hørelsen og dels var antallet af børn i skolen steget til 115. Det gjorde det svært for ham at bestride stillingen ene mand. Han blev derfor afskediget i 1852, da han var 66 år gammel. Det betød så, at han kunne bruge mere tid på det lille landbrug.

Mon ikke Frederiks barndom og opvækst har lignet det fleste andre byrumbørns? At han var søn af skolelæreren kan næppe have spillet den store rolle, bortset naturligvis fra det ikke helt uvigtige, at hans far var hjemme hver dag, mens de fleste andre børn havde fædre, der var til søs og derfor kun hjemme om vinteren eller sjældnere.

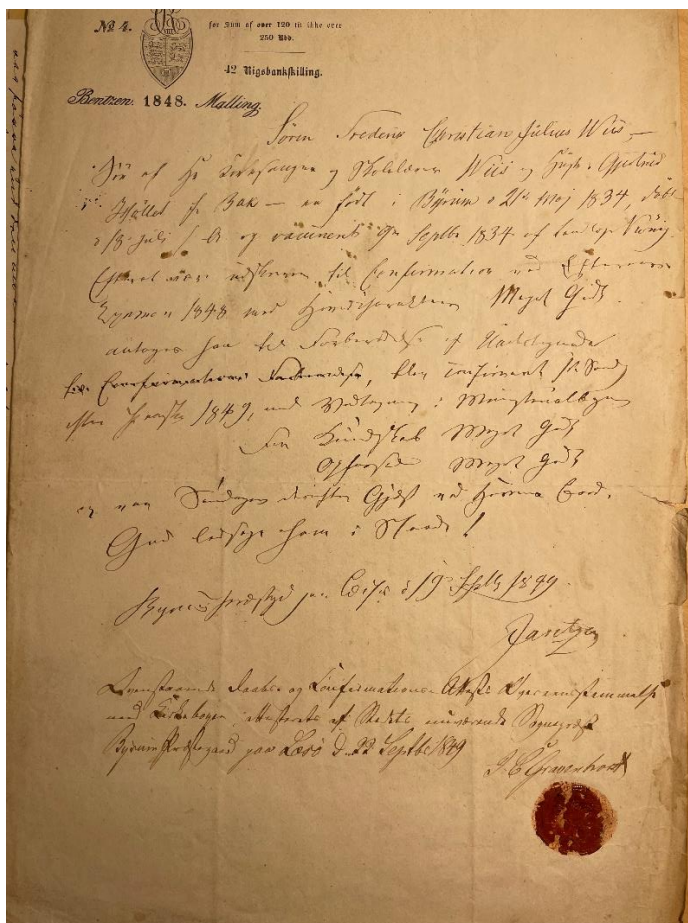
Christen Rasmussen var distriktslæge på Læsø fra 1855 til 1863, og i 1859 udarbejdede han en medicinsk-topografisk beskrivelse over Læsø. På dette tidspunkt var Frederik Wiis for længst på langfart, men der kan ikke være tvivl om, at Rasmussens beskrivelse af Læsø også dækker tilstanden i 1840'erne, da Frederik var barn:

<i>Af Børnene tages liden, eller saagodt som slet ingen Notits; men disse overlades aldeles til dem selv. Under Forældrenes Fraværelse overdrages de smaae Børns Pasning til de større, af hvilke sidste gjerne endeel drive omkring paa Hederne for at have Opsigt med derværende løse Kreature, og er da foruden deres tarvelige tørre Kost (tørt Brød og tør Fisk) gjerne forsynede med brændt Kaffe, som de selv koger og tillaver i Hederne.</i> Fra: Christen Rasmussens manuskript 1859: Læsø, Medicinsk-Topographisk. Gengivet i Signe Møllgaard: Distriktslægen og Læsøboerne: En medicinsk topografi fra 1859 og dens forudsætninger. Landbohøiologisk Selskab i samarbejde med Læsø Museum 1992
--

Frederik og hans søskende har i deres barndom i sommerhalvåret måttet passe køer og får og måske også gæs på Rønnerne syd for Byrum. Det har været familiens egne, men ganske givet har de også haft andre gårdes kreaturer med ud på Rønnerne. Det samme måtte Frederiks egne børn et halvt århundrede senere.

I foråret 1841 blev familien ramt af en tragedie, idet Peder Wiis ældste søn og Frederiks store- og halvbror, den 20-årige Niels Christopher, faldt overbord fra skonnerten "Rapid" i Middelhavet og druknede.

Som barn kan Frederik – og hans øvrige søskende – også have besøgt den gamle bedsten (mormor), som boede på aftægt på Damsgård på grænsen til Tørkeriet. Der var ca. halvanden kilometer derover fra skolelærerhjemmet. Hun og hendes mand, Poul Bach, havde ejet Damsgård, som de solgte i 1832, hvor en del af betalingen var en omfattende aftægtskontrakt. Bedstemoren hed det samme som sin datter, Frederiks mor, Gertrud Høllet Bach. Hun havde været enke siden 1833, og frem til sin død i 1847 optræder hun i nogle tilfælde i Læsøs skøde- og panteprotokol, som pengeudlåner. Poul Bach havde i øvrigt købt gården, nr. 95, matrikel 98 i Byrum, som blev Frederiks fødehjem, til datteren, Gertrud Høllet Bach i 1824. Det virker lidt overskudsagtigt, at han har kunnet købe en hel gård til sin datter. Birkedommer Lars Hess Bing skrev i sin bog "Beskrivelse over Læsø" om nr. 95, omtrent 20 år før Gertrud overtog den: "Er en god Gaard efter dens størrelse. Husene ere gode og smukt indrettede".

Kombineret fødsels-, dåbs-, vaccinations-, og konfirmationsattest for Frederik Wiis. Pastor Jantzen får ikke topkarakter for skønskrift, men mon ikke der står følgende:

"Søren Frederik Christian Julius Wiis, Søn af Hr. Kirkesanger og Skolelærer Wiis og Hustru Gertrud Høllet F. Bach, er født i Byrum d. 21de Maj 1834, døbt d. 18. Juli s. A. og vaccineret d. 9de Septb 1834 af Landlæge König. Efterat være udskreven til Confirmation ved Efteraarets Examen 1848 med Hovedkarakteren **Meget Godt** antoges han til Forberedelse af Undertegnede (til Confirmations forberedelse (udstreget)), blev confirmeret 1st Søndag efter Paaske 1849, med Vedtegning i Ministerialbogen

for Kundskab **Meget Godt**
Opførsel **Meget Godt**

og maa Søndagens største Gjest ved Herrens Bord, Gud ledsage ham i Naade
Byrum Præstegaard paa Læsø d. 19. septb 1849.
Jantzen

Ovenstaaende Daabs- og Konfirmations Attests Overensstemmelse med Kirkebogen attesteres af Stedets nuværende Sognepræst.

Byrum Præstegaard paa Læsø d. 22. Septbr. 1849.
J.C. Gravenhorst"

Hvad formålet med den omfattende attest har været, vides ikke. Da attesten blev skrevet af pastor Jantzen var Frederik Wiis 15 år gammel og stod for at skulle til søs på sin første hyre det kommende forår. Så kunne det måske være praktisk at have en sådan attest med sig. Hans far, Peter Nielsen Wiis, havde arbejdet tæt sammen med pastor Jantzen, siden pastoren kom til Læsø i 1832. De kendte hinanden godt og Jantzen havde døbt og stået fadder for Frederik, og i øvrigt foretaget alle kirkelige handlinger for familien, indtil han forlod øen i 1849. Arnold Severin Jantzen var blevet udnævnt til præst i Kolind på Djursland den 7. december 1848. Men flytningen har åbenbart trukket ud, siden han kunne skrive attesten den 19. september 1849 i Byrum præstegård. Måske har Frederiks far ønsket at attesten skulle udfærdiges, inden der uigenkaldeligt skulle tages afsked med pastor Jantzen. Den nye præst, Jørgen Christian Gravenhorst, var blevet udnævnt til præst på Læsø, den 10 marts, 1849, og befandt sig åbenbart også i præstegården samtidig med Jantzen. Det virker lidt underligt, at det har været nødvendig, at Gravenhorst skulle bekræfte Jantzens attest. Mon ikke Gravenhorst har følt, at det var hans job at udfærdige attesten, og at det snart kunne være passende, at Jantzen drog af gårde. Og hvorfor og hvordan attesten er havnet i Læsø Birkedommers arkiv - hvor den fortsat findes - er også et af de mange ubesvarede spørgsmål.

*Kilder: Rigsarkivet, Læsø Birkedommer, Sager vedr. Embedet 1865 – 1919.
Wiborgs Præstehistorie, netudgaven: www.wiberg-net.dk*

Frederik Christian Wiis blev konfirmeret den 15. april, 1849, i Byrum kirke som den første af de drenge, der blev konfirmeret den dag, og fik karaktererne ”meget god” både for kundskab og opførsel. Det var der seks andre ud af de atten drenge, der blev konfirmeret den dag, der også fik

På Læsø kom alle drengene til søs, når de var konfirmeret, men for de familier, der havde mulighed for det, var det bestemt ikke usædvanlig, at der gik noget måneder inden det skete. Det blev så sædvanligvis det følgende forår. Det almindelige var, at Læsøs unge mænd rejste fra øen i det tidlige forår for at søge hyre. Den første sommer efter konfirmationen kunne det unge menneske så gå til hånd hjemme, eller måske være med i en jolle på noget sejlads for på den måde at vænne sig til sølivet.

Første gang Frederik optræder i Københavns Waterscouts’ protokoller er den 19. marts, 1850. Han manglede da 2 måneder i at være 16 år gammel, og han blev hyret til at være ”kok” på huggerten ”De jonge Goose”. Om Frederik havde nogle særlige kokke kvalifikationer er nok tvivlsomt. Distriktslæge Rasmussen giver også i sin bog om læsøboerne en detaljeret beskrivelse af kosten på i de fleste læsøhjem i midten af 1800-tallet. Først og fremmest konstaterede Rasmussen, at der ikke var nogen større forskel på hvad spisekammeret kan byde på mellem rig og fattig. Kosten var med andre ord meget ens i de forskellige læsøhjem. Og madlavningen stod absolut ikke på noget højt stade.

*”Betragtes Læsøboens daglige Maaltider i Almindelighed, faar man sandelig ingen Grund til Misundelse:
- Om Morgenens Kaffe....
- Et par Timer derefter Frokost, som oftest tørt Brød og tør Fisk.
- Om Middagen ligeledes den tørre Kost for dem som ikke have Melk, da i saa Fald Grød eller Velling først spises og derovenpaa tørt Brød og Ost eller tør Fisk.
- Om Eftermiddagen Kaffe
- Kl. 5: Atter tørt Brød og tør Fisk og naar haves Ost og lidt Smør
- Om Aftenen Kl. 7 a 8, det egentlige Hovedmaaltid, hos en deel varm Mad, som enten bestaar af Kaal og Ærter, køgt med lidt røget Kjød naar haves, ellers med Gryn eller Meelkøgt røgte Fisk, eller naar haves fersk Fisk, kogte kartofler med meldyppe af Meel og Vand og Meel med lidt Pedersille”*

*Fra: Christen Rasmussens manuskript 1859: Læsø, Medicinsk-Topographisk.
Gengivet i Signe Møllergaard: Distriktslægen og Læsøboerne: En medicinsk topografi fra 1859 og dens forudsætninger.
Landbohøiologisk Selskab i samarbejde med Læsø Museum 1992*

Dette har omtrent været den kogekunst Frederik drog ud i verden med. Under alle omstændigheder har han kunnet lavet kaffe, hvad der bestemt ikke har været ganske uvigtigt. Forhåbentlig har hans mor fortalt ham, hvor lang tid de forskellige ting skulle koge, og hvordan han kunne undgå, at noget brændte på. Måske har han også kunnet få nogle anvisninger fra sine større brødre, der havde startet deres sømands liv på samme måde. Anton Dølner havde således fået sin første hyre som kok ombord på sluppen "Neptun" i foråret 1840. Ti år senere var det så Frederik, der for første gang skulle prøve kræfter med kokkegerningen og sømandslivet.

Kilder:

Bing, Lars Hess: *Beskrivelse over LÆSØ 1802 med tillæg til samme, 1806. Genoptryk ved Rosenkilde og Bagger, København 1977*

Dahl, Kurt: *Navneregister til den transskriberede udgave af Læsø Birks skøde og panteprotokol 1869 – 1850"*
www.danskerneshistorieonline.dk

Dahl, Kurt, afskrift og transskription af "Læsø Skøde- og Panteprotokol 1769-1850"
www.danskerneshistorieonline.dk

Mellemgaard, Signe: *Distriktslægen og læsøboerne. En medicinsk topografis fra 1859 og dens forudsætninger*
Landbohistorisk Selskab og Læsø Museum 1992.

Rigsarkivet: *Læsø Birkedommer, Sager vedr. Embedet 1865 – 1919.*

Arkivalieronline: www.arkivalieronline.dk

- Diverse kirkebøger
- Søfart => Waterscouten i København, diverse protokoller 1746 - 1871

Wiberg, S.V.: *Personalhistoriske, statistiske og genealogiske bidrag til en almindelig dansk præstehistorie, Bd. 1-5. Odense 1870-1878. Wibergs Præstehistorie, Netudgaven: www.wiberg-net.dk*

Wiis, Arnt Jerup: *Peder Nielsen Wiis: Skolelærer og kirkesanger i Byrum 1817-1852. Læsø Museum og Læsø Museumsforenings årsskrift 2009*

Barken "Emma Arvigne"

**Frederik Wiis var andenstyrmand og
navigator på "Emma Arvigne"
fra marts 1856 til juli 1858.**

"...en vax Læsøboer"

**Det var den betegnelse, som Frederik Wiis –
iført vandstøvler og bevæbnet med en
ildrager - gjorde sig fortjent til en
novemberdag i 1856, mens "Emma Arvigne"
lå til ankers på floden Salween ved Maulmein
i British Burma.**